

recenze jako vnitřní cesta

K PSYCHOLOGII UMĚLECKÉ KRIKTY

Jan Jeřábek

Je mnoho lidí, kteří jsou si vědomi sebe pouze omezeně, a nichž velká část života proběhne v nevědomém stavu.

C. G. Jung

Řadu let se zabývám psychoterapií, ale zajímá mě také umění, zvláště pro-blematika jeho vzniku a kritiky. Když jsem poprvé četl esej Václava Černého *Co je kritika, co není a k čemu je na světě*, překvapilo mě, jak zřejmě jsou paralely mezi vztahem kritika k uměleckému dílu a vztahem terapeuta ke klientovi, popsáním detailně v psychoterapeutické literatuře. Popisu těchto paralel jsem věnoval část tohoto článku.

Nápad využít recenzi činnost jako osobní cestu individua (v jungiánském slova smyslu) je založen na mé dlouhodobé zkušenosti grafologa a psychoterapeuta s prožitkovou prací s rukopisy, kterou jsem detailně rozpracoval v knize *Grafologie – více než dia-gnostika osobnosti*. Některým čtenářům, kteří nejsou zblblí v oblasti hlubinné psychologie, se možná tento článek bude zdát odražené teoreticky a budou postrádat konkrétní živé příklady. Těch bych měl uvést celou řadu, nicméně má praxe psychoterapeuta mě vede k zachování diskretnosti. A konečně – k hlubšímu porozumění tomuto přístupu je třeba, podobně jako v psychoterapii, vlastního, systematicky uvědomovaného prožitku. Pouze intelektuální vzhled ho nemůže nahradit.

Předpoklady k umělecké kritice

Jisté není pochyb, že kritik, aby byl o uměleckém díle schopen napsat, potřebuje ke své práci několik osobnostních předpokladů. Jedná se především o rozvinuté vnímání v určitém smyslovém kanále (např. vizuálním, sluchovém apod.), které je provázáno životou představitelstvem. Dále je pro něj podstatná kultivovaná paměť a odborná znalost určité umělecké sféry, resp. žánru, aby byl schopen dílo začlenit do kontextu a určit míru jeho originality. K zachycení svých vjemů, pocitů, představ a myšlenek potřebuje mít dobře zvládnuté také jazykové schopnosti, zvláště umění psát nanevýš přesně a výstižně, ale také obranně a nápaditě, aby čtenáře jeho výtvor pokud možno zaujal. Samotné začlenění díla do širších souvislostí a zachycení jeho uměleckých prostředků však ještě neznamená, že recenzent pochopil vnitřní svět uměleckého díla a jeho hodnoty. K tomu je potřeba naplnit několik podmínek, resp. životní postojů, které jsou přesně popsány ve vztahové psychologii, ale také v teorii umělecké kritiky. Pokusím se je stručně nastínit.

Akceptace.

Přijetí uměleckého díla

První a základní podmínkou celé kritičkovy práce je dílo otevřeně přijmout takové, jaké je, tj. nevytvářet si předem nároky a očekávání, jež by dílo mělo splňovat. Bez přijetí totiž není možný hlubší kontakt se světem díla, protože předem daná očekávání a nároky nám v kontaktu s ním de facto brání a vytvářejí nepřekonatelný odstup.

Jak píše Václav Černý: „Kritik, který (...) přistupuje k uměleckému dílu s rámečkem předem hotových nároků a názorů o čílech, jež má dílo splňovat (...), zfalšoval smysl umění a význam kritiky, neboť kritickým úkolem je v díle objevit možnosti díla, a ne v něm na každém kroku poznávat myšlenky vlastní.“ Humanističtí psychologové (např. Carl R. Rogers) proces akceptace popisují dosti podobně – jako přijetí bez kladení podmínek, přičemž akceptovat v tomto smyslu neznamená ani souhlasit, ale ani být apatický. Akceptace tedy nepředstavuje nic jiného, než otevřenost a toleranci k jedinečnosti a odlišnosti.

V psychologické praxi se mnohokrát prokázalo, že bez takového přijetí psycholog prostě nemůže klientovi pomoci. C. G. Jung o tom píše: „Nemůžeme změnit nic, co nepřijmeme. Chce-li lékař člověka pomoci, musí ho dokázat přijmout takového, jakým ve skutečnosti je. To však může udělat opravdu jen tehdy, když napřed přijal sám sebe takového, jakým ve skutečnosti je.“ To mimno jiné znamená, že je podstatné, aby si psycholog hranice vlastní akceptace co nejjasněji uvědomoval a byl schopen upřímně přiznat také to, že s určitým typem klientů či problémů není v současné době schopen pracovat. Analogicky – své hranice akceptace by měl být ochoten opakovane obhlížet i kritik. Tato zkušenost by se pro něj mohla stát zásadní vztvou k hlubší reflexi jeho žitého vztahu ke konkrétnímu uměleckému dílu (např. k pozorování, jak a proč se jeho postoj k dílu během psaní recenze mění).

Empatie. Naladění se na svět díla

Další podmínkou je naladění se a vřícení, tj. empatie, která vlastně představuje ztotožnění se základy inspirace, z nichž dílo vychází. Empatie těsně souvisí s otevřeným přijetím, bez něho není prakticky možná. V této fázi procesu se tedy recenzent ladí na svět uměleckého díla, které podle F. X. Šaldy uskutečňuje vždy „nový případ života“ a které si „samo nese ve své hrudi míru, jímž chce a musí býti měřeno“. Proto je recenze jevem „aktivní sympatie“, jak píše Václav Černý, při níž recenzent „mluví tu část života, kterou si obhlíí umělec“ a vchítuje se přímo „do vnitřní logiky, a zákonitosti umělcovy inspirace“. A dodává: „Ještěže se kritik s inspirací a zámerem umělce sít nedokáže a nemůže – například pro přílišnou rozdílnost jejich psychiko-morálního typu – je kritika myšlná, zbytněná a marná.“

V rámci psychoterapie představuje empatie důležitou korektivní vztahovou zkušenost, při které klient často zažívá pocity pochopení, sdílení a soucitu. A podobně jako se psychoterapeut vchítuje do klientova vnitřního světa a snaží se co nejpřesněji zachytit pociťované významy v rámci klientovy niterné zkušenosti, tak i kritik krouží kolem vnitřních významů a hodnot světa uměleckého díla a pokouší se o jejich výstižné a srozumitelné vyjádření. Ani jeden z nich by neměl tyto významy přerokovat nebo jimi jinak manipulovat, což předpokládá uvědomění si jejich i nejmenější odstíny. Tato kritičkova schopnost pomáhá dílo přiblížit a objasnit publiku, a rovněž umělci může přinést důležité vhledy a souvislosti.

Subjektivita hodnocení

Poslední etapou celého procesu je pak samotná hodnocení díla, jež se děje podle Václava Černého na základě předchozího „ztožnění s tvorivým úmyslem autora, při němž recenzent domýšlí, dočítáří a doceluje to, co domýšlí a dočítá sám autor, a hodnotu díla pak měří a soudí obrázenem téhož díla ideálně dovršeného“. Tento svůj soud by měl kritik vyjádřit s vědomím vlastní subjektivity, což by v jeho textu mělo být také jasně formulováno. I když většina současných publicistů připouští, že jiný než subjektivní názor mít prostě nemohou, vlivem kulturního prostředí, v němž převažuje zaměření na objekt a role objektivního odborníka má vysokou prestiž, mívají recenzenti tendenci své soudy objektivizovat (např. „je to čirá krása“, „je to krás“ – namísto „takto si představuji čirou krásu“, „to je pro mě krás“). Tato role navíc seřává komerčně nátlakovou funkci ve spojení s reklamou.

Přijetí vlastní subjektivity je naopak z hlediska psychologie komunikace podstatným

Emmerich Alois Huska, *Exlibris EAVH* (asi konec 20. let, soukromá sbírka)

momentem, při němž otevřeně nabízíme sami sebe jako konkrétního člověka s konkrétními pocity a názory. To celkově připívá k větší realističnosti, zprůhlednění a srozumitelnosti celé komunikace.

Role objektivního odborníka je tedy v tomto kontextu manipulativní a její zavjet často vychází z nedostatečného vědomí vlastních prožitků či jako kompenzace pocitů nejistoty.

Recenze jako cesta individualuace

Z pohledu hlubinné psychologie je tvorba recenze proces, na němž se podílí celá osobnost – jak její vědomá, tak i nevědomá složka. Začne-li recenzent povahu tohoto procesu systematicky zkoumat, vydává se tím zároveň na vnitřní cestu individualuace, tj. vědomé existence, která významně přoměňuje smysl i průběh celé jeho práce. Nastoupení této cesty má ale ve svém důsledku také významný vliv na způsob hodnocení uměleckého díla a přístup k němu.

Základním východiskem je zkušenost, že jakýkoliv objekt (v tomto případě umělecké dílo) je vždy vnímán a prožíván jedinečným způsobem, který těsně souvisí s osobností, jež se na něj zaměřuje. Vnímání a prožívání artefaktu je přitom spontánně imodifikováno promítanými subjektivními obsahy, tzv. projekcemi. (Projekce je proces mimo-volního přenašení subjektivních obsahů na objekt, probíhá tedy nevědomě.) Hlubinná psychologie hovoří o tom, že naše komplexy, tj. minulé zkušenosti zkoncentrované kolem určitého významového jádra, ovlivňují nejen vyhodnocování vnímaných obsahů a informací, ale podléjí se už na jejich zachycování, filtrují jejich výběr a způsob vnímání a určují také, jakým způsobem s nimi bude nakládáno. Jinými slovy, každé umělecké dílo vždy v kritičkovi vyvolává konkrétní pocity, emoce, myšlenky a fantazie, které souvisejí s jeho osobností i historií. Člmem hlubinné pojetí kritické praxe je tedy celý proces postupně *zvědomit*, protože jediné tak je možné přímo zkoumat, jaký vliv má toto subjektivní pozadí na samotný proces vytváření recenze.

Pro hodnocení uměleckého díla je v tomto smyslu podstatné, že je ovlivněno vztahem

recenzentova vědomí k bezděčné promítaným obsahům. Například má-li osobnost z nejrůznějších důvodů potlačené pocity smutku a melancholie a dílo v něm tyto pocity probudí, bude se s ním vyrovnávat v rámci jeho hodnocení. Žádná osobnost přitom nezůstává ve vztahu k dílu neutrální. Kritik, který se vydal na cestu individualuace, proto detailně zkoumá vlastní spontánní reakce na umělecké dílo a také svůj vztah k těmto obsahům a tak se přibližuje jedinečnému pociťovanému významu, který pro něj umělecké dílo má. Dílo tak recenzent může chápat jako symbol, který má osobní i kolektivní rovinu, a na obsah těchto rovin se pak postupně zaměřuje. Klíčovou otázkou tedy je, co dílo či umělec symbolizuje z recenzentova vnitřního světa a jak vědomě recenzentova tuto oblast žije.

Nejvíce ovlivňují hodnocení díla silně nabitě komplexy, které se v praxi projevují intenzivními pocity přitazlivosti či odpudivosti, což v sociálních vztazích v podstatě odpovídá stavům zamilovanosti a idolařie či averze a nepřátelství. Není příliš obtížné si představit, jak tyto pocity ovlivní samotnou recenzi. Jak jsme však naznačili, recenzent nemusí své pocity nutně objektivizovat (což je běžnější), ale může je hlouběji zkoumat a postupně porozumět jejich vztahu k vlastní minulosti či běžné každodenní zkušenosti, čímž se oslabuje jejich nůtkavost. Každé umělecké dílo se tak pro něj může stát dalším krokem směřujícím k větší celistvosti jeho osobnosti a práce s ním je zároveň povolnou integrací (povolným prosvětlováním slepých míst kritičkovy duše) a sebeproměnou.

Závěr

Pohled humanistické a hlubinné psychologie na proces tvorby recenze osvětluje některé přehlížené aspekty tohoto procesu a zároveň upozorňuje na možnost zkoumání něvědomých kořenů recenzentova estetického čtení a jeho vkusu. Hlavní hodnotou je při něm především rozvoj uvědomění. Tato hodnota, jejíž význam podle mého názoru daleko přesahuje hranice samotného umění, je také v souladu s celkovým směrem vývoje přírody a člověka.